

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – «бакалавр»

на тему:

«Поняття часу в політичній філософії Карла Маркса»

Виконав: студент 4-го року
навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Рибалко Богдан Валерійович

Керівник: Пастушенко Людмила
Андріївна,
кандидат філософських наук,
доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2022р.

Київ – 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	С. 3-7
РОЗДІЛ I. Акселерація і вартість.....	С.8-20
1.1 Чи потрібен Маркс в епоху благополуччя?.....	С.8-13
1.2 Формування товарного виробництва.....	С.14-19
РОЗДІЛ II. Гроші, капітал і “Бентам”.....	С. 20-29
2.1 Гроші як спосіб квантифікації людського часу.....	С. 20-24
2.2 Капітал і класові інтереси.....	С.24-29
РОЗДІЛ III. Час і експлуатація.....	С. 30-42
3.1 Абсолютна і відносна додаткова вартість як методи пригнічення...С.	30-38
3.2 Політична площина темпоральної боротьби.....С.	39-43
Висновки.....	С.43-45

Вступ

Актуальність роботи. В рамках запропонованої роботи досліджується політична та економічна філософія пізнього Карла Маркса: насамперед політичні роботи від «Класової боротьби у Франції» (1850) та економіко-філософські праці від «Критики політичної економії» (1858). Автор справжньої праці не погоджується з «альтгоссеріанським розривом» між гуманістичним та зрілим етапами в творчості Маркса. Більшість основних проблем, які Маркс розвивав протягом свого життя стосувались одних і тих же тем експлуатації, соціальної несправедливості, дегуманізації людської праці, критика капіталізму. Однак специфічність даного дослідження змушує звертати уваги на творчість Маркса після остаточного порівняння з політичною філософією Прудона, який увінчався публікацією «Злиденності філософії» (1847). В згаданій праці Маркс, на нашу думку, вперше підняв питання про невиправданість методології класичної політичної економії та задався метою віднайти систему, яка зможе не просто опрацювати моделі та спостереження, однак буде конгруентно об'єднувати їх в описову структуру, здатну фіксувати і розв'язувати нові виклики соціального життя.

Відповідно, полягає у розробці філософсько-політичної дескриптивної системи на ґрунті класичного марксизму. Очевидно, історія філософії не може залишатись зашкарублою академічною дисципліною, яка перебирає ідеологічні релікти минулого, ігноруючи загрози та перспективи сучасного суспільства. Прогресивний вчений стоїть перед вибором – *hic Rhodus, hic salta* – знаходитись у фетишистській залежності від примар замкнутої дисципліни, або зануритись безпосередньо у внутрішні суперечності сучасного суспільства та розробити продуману відповідь проти тих мерзенностей, які спотворюють обличчя громадянина. С. Жижек справедливо зазначає, що історію людської думки слід розглядати реактивно,

тобто з врахуванням конкретно-емпіричних положень самого наукового дослідження. З одного боку, автор повинен притримуватись принципу історизму для бодай певної конструктивної спроби описати об'єкт дослідження, з іншого – не можна собі дозволити залишитись осторонь від реальної політичної ситуації. Таким чином, справжня робота може послужити як пролегомени до альтернативного прочитання Маркса в умовах постіндустріального капіталізму.

Стан наукової розробки теми, як в Україні, так і в Західному світі знаходиться в незадовільному стані. По-перше, в українській науковій спільноті проблема часу в Маркса не розглядається, тому ця робота може стати відправним пунктом для подальших досліджень як суто історико-філософських студій, так і для розвитку темпорального акселераціонізму загалом. На Заході існує декілька фундаментальних робіт на дотичні теми, а саме монографії Мойсея Постона «Time, Labor, and Social Domination», Ставроса Томбазоса «Time in Marx: The Categories of Time in Marx's Capital», Стивена Генсона «Time and Revolution: Marxism and the Design of Soviet Institutions», які були використані для нашої інтерпретації та статтю Пітера Осборна «Marx and philosophy of time». Одразу слід обмовитись, що проблеми історичного матеріалізму та теорії соціально-економічних формацій не будуть розглядатись, адже в цій праці досліджується не історична плинність, не філософія історії Маркса, а темпоральність як внутрішня категорія класової боротьби, тому теоретична база сильно звужується та залишає великий простір для оригінального дослідження. До того ж перелічені роботи залишають незадовільним проблему зв'язності часу та основного теоретичного апарату в Маркса. Не продемонстровані «переходи» темпоральності з одного явища, скажімо, абстрактного часу до формування вартості або грошового обмінну в суспільстві. З іншого боку, ми використовуємо філософські та економічні дослідження, які прямо не стосуються проблеми часу, але імпліцитно містять в собі цінні спостереження на цю тему.

Об'єктом нашого дослідження постає теоретичний доробок зрілого Маркса, особливо його праця «Капітал».

Предметом дослідження є категорія часу як живильна субстанція, що виступає еластичним механізмом для функціонування категоріального апарату К. Маркса.

Мета полягає в інтерпретації основних політичних та економічних ідей Маркса та їхній перегляд згідно з нашим методом. Реалізація поставленої мети обумовила необхідність розв'язання у роботі таких *завдань*:

1. Здійснити співвідношення між уявленням про працю в капіталістичному суспільстві та Марксовою концепцією діалектики абстрактної і конкретної праці. Завдяки цьому зв'язку ми зможемо проаналізувати теорію споживчої і обмінної вартості, їхній вплив на концепцію трудової теорії вартості в марксистському варіанті.
2. Розглянути Марксову теорію капіталу, його генезис, особливості функціонування, розповсюдження.
3. Здійснити аналіз концепції абсолютної і відносної додаткової вартості як основні методи пригнічення при капіталістичній системі та завершимо роботу деякими соціально-політичними наслідками подібних економічних інструментів.
4. Дослідити поступове розвертання концепції часу у Маркса: яким чином на арені товарного обміну вперше з'являється часова суперечність, що пронизує собою розуміння праці в капіталістичному суспільстві; потім, як в рамках теорії формування капіталу час отримує свою конкретну матеріалізацію як основа і процесу накопичення, і капіталістичного обігу; нарешті, яким чином темпоральність демонструє свою оборотну сторону в самому процесі виробництва та формування економічних та соціальних інститутів як форма пригнічення робітничого класу.

Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження й зумовлена логікою розкриття теми. Робота містить вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

Перший розділ «Акселерація і вартість» присвячена інтерпретації К. Марксом основних процесів утвердження таких фундаментальних категорій як абстрактна праця, конкретна праця, споживча вартість, обмінна вартість, вартість, соціально необхідний робочий час.

У другому розділі «Гроші, капітал і “Бентам”» розкрито марксистську філософську концепцію капіталу, його формування та самозбереження. В даній главі висвітлено феномен класової поляризації капіталістичного суспільств, розглянуто час як основний аспект класової боротьби в тлумаченні К. Маркса.

Третій розділ «Час і експлуатація» ілюструє практичні виробничі відносини між власниками виробництва та працівниками в розумінні Маркса. Висвітлюються тенденції абсолютної та відносної експлуаторської темпоральності, розкривається теорія «часових бар'єрів».

Теоретико-методологічні засади тісно пов'язані з особливістю даної праці, присвяченої економічній та політичній філософії. Були використані історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний методи для дослідження позицій Маркса. Для аналізу категорії часу ми послуговувались діахронічним аналізом. Окрім звичних для філософського аналізу, були задіяні математичні моделі для легшого засвоєння нюансних моментів марксистської теорії. Ми працювали в рамках комплексного міждисциплінарного принципу, тому, окрім сучасного політико-філософського методу, який в рамках даної праці називається «прогресивний акселераціонізм», ми послуговувались статистичною інформацією, політологічним методом.

Джерельна база складається з п'яти витоків. По-перше, творчий доробок Маркса, особливо перший та другий томи «Капіталу». Однак в роботі також використані «Німецька ідеологія», «Злиденність філософії», «Критики політичної економії» та ін.

По-друге, роботи класиків марксистської політичної філософії, наприклад, праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і

держави», «Революція та контрреволюція в Німеччині» та ін., А. Грамші «В'язничні зошити» і т. п.

По-третє, ми використовували сучасні дослідження з економічної теорії Маркса: Д. Гарві «A companion to Marx's Capital», С. Шапіро «How to Read Marx's Capital», К. Кюна «Economics and Marxism» та ін. Четверте, сучасні дослідження з марксистської теорії часу та філософії.

Нарешті, сучасні праці з економіки та історії, які допомогли нам оцінити теорію Маркса. Насамперед, розвідки Т. Пікетті «Капітал в 21 ст», Дж. Стігліц «People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent», Е. Аткинсон «Inequality: What Can Be Done?» тощо.

РОЗДІЛ 1. АКСЕЛЕРАЦІЯ І ВАРТІСТЬ

1.1. Чи потрібен Маркс в епоху благополуччя?

Дослідження марксистської філософії починається з питання: як можливо розглядати капіталістичне суспільство в його цілісності? Спростовуючи Прудона, Маркс продемонстрував нам, що аналіз суспільних відносин через абстрактне розкладання політичних та економічних явищ на атоми – прямий шлях до профанації згаданих процесів (Маркс, 1941, с. 97–99). Динаміка та інтенсивність життєвих пертурбацій свідчить про те, що сухі формули офіційної соціальної науки можуть в кращому випадку надати загальні уявлення про взаємозв'язок сил в певному суспільному середовищі, але негайно перетворюються в інтелектуальні кайдани в кризову мить. Будь-який дослідник, який мав справу з практичною роботою може навести незліченну кількість прикладів невиправданості шкільних фактів соціальної науки. Наприклад, всім відомо, що зниження відсоткової ставки закономірно приводить до збільшення інвестицій, однак чомусь інвестори не квапляться вкладати свої гроші в економіку держави, в якій лютує тиранічний уряд. Навпаки, підвищення ключової ставки в результаті боротьби центрального банку з інфляцією теоретично мусить привести до збільшення депозитів, проте описана операція монетарної політики ніяк не зможе зарадити недовірі громадян до банківської системи.

Інакше кажучи, суспільні відносини знаходяться, як слушно висловлювався Д. Лукач, в «моменті історичної тотальності» (Лукач, 2003, с. 148–149), який неможливо зрозуміти без широкої інтерпретативної моделі, що включала б в себе достатню кількість факторів. Мабуть, подужати іманентний позитивістський острах перед звинуваченням в ідеологічному

доктринерстві – друге питання, яке мусить поставити перед собою критик марксизму. Історія науки Заходу свідчить про те, що вона ніколи не була вільною від пересудів і завжди відстоювала інтереси тієї верстви, яка в даному суспільстві мала монополію в науковій діяльності. Так, Г. Маркузе справедливо розгортає аргументи епохи Просвітництва: якщо в буремні часи Революції XVIII ст. новоспечені громадяни намагались відстояти свободу підприємництва, онтологічно ствердити себе як картезіансько-смітівський суб'єкт ринкових відносин, то Революція майбутнього повинна подарувати людині свободу від підприємницької діяльності, свободу від конкурентної необхідності (Маркузе, 1994, с. 3–5).

Подібно до Маркузе, в справжньому дослідженні ми повинні тверезо дивитись на ті соціальні процеси, які призводять до тяжкої праці, агресії та несправедливості в сучасному суспільстві. Традиційно, економічна наука намагається відмежуватись від багатьох понять, викриваючи їх як ненаукові або як такі, що не відносяться до безпосередньої сфери дослідження. Однак в останні десятиріччя економічний та політичний мейнстрім починає відверто говорити про існування експлуатації та ринкової влади, які не можуть бути врегульовані без зовнішнього впливу. Сучасний американський економіст Дж. Стігліц в своїй останній книзі пише: «Люди можуть отримувати багатство шляхом експлуатації інших... Можна, наприклад, використовувати ринкову владу і назначати високі ціни. Можна використовувати непрозору структуру ціноутворення, як в сфері охорони здоров'я. Можна займатись хижацьким кредитуванням, маніпулюванням ринку, інсайдерською торгівлею...» (Stiglitz, 2020, р. 59). Прихильник неокласичної економічної теорії жажнувся би від цих слів, адже Стігліц відверто виступає проти *sancta sanctorum* – свободи розпоряджатись своєю приватною власністю так, як наказує совість. Гірше, Стігліц констатує, що ринкова влада з кінця 1990-х років міцніше прямо пропорційно падінню впливу профспілкових рухів та розширенню глобалізаційних процесів, що, вочевидь, прискорює *race to the bottom*: так, підвищення ринкової концентрації на початок 2010-х років

спостерігається в 75% галузей, що призводить до штучного підвищення цін в рамках картельних зговорів, тиску на споживачів для узгодження конфліктних відносин поза публічно-правовою системою, утворення додаткових бар'єрів для виключення менш впливових конкурентів з ринку (Stiglitz, 2020, p. 89–96).

На жаль, сучасний стан справ майже не відрізняється від тієї агресивної економічної політики від Довгої кризи 1873 – 1879 р. до середини ХХ ст., яка розпочалась внаслідок завершення формування сучасного капіталізму та виникнення перших справжніх промислових монополій. Тодішня політична ситуація, процвітання класичної ліберальної ідеології у владі та економіці, не могла гарантувати ані ефективних антимонопольних інституцій, ані соціальних виплат для найменш захищених верств населення. Методи «конкурентної» боротьби картелів впливових підприємців того часу наступні: 1) позбавлення сировини; 2) позбавлення робочих рук за посередництвом «альянсів» (тобто договорів капіталістів з робочими союзами про те, щоб останні приймали на роботу тільки на підприємствах картелів); 3) позбавлення доставки; 4) позбавлення збуту; 5) договір з покупцем про ведення торгових відносин виключено з картелями; 6) планомірне збивання цін (для розорення «сторонніх»); 7) позбавлення кредиту; 8) бойкот» (Heller, 2019, p. 89).

Вочевидь, через вплив страшних війн першої половини ХХ ст. та соціальних наслідків Великої депресії, уряди та впливові підприємці не могли продовжувати потурати свавілля монополізму, не побоюючись революцій. Однак загальна структура капіталістичної системи залишилась без корінних змін. Так, наприклад, Т. Пікетті констатує, що загальний об'єм капіталу на початку ХХІ ст. відрізняється від ХVІІІ та ХІХ сторіч лише її формою: від земельного та промислового капіталу с успільство перейшло до розгалуженої постіндустріальної економіки і тотальної фінансіалізації (Piketty, 2014, p. 116–119). Як і у Стігліца (Stiglitz, 2020, p. 84), у Т. Пікетті ми бачимо дихотомію між досягненням багатства через працю та через

експлуатацію. Пікетті переконливо доводить, що в довгостроковій перспективі кумулятивний ефект вплине на нинішню майнову концентрацію та призведе до неабиякої майнової нерівності: крах «старих грошей» в першій половині ХХ ст. пояснюється гіперінфляцією, фізичним знищенням внаслідок двох світових війн та руйнацією колоніальних імперій, натомість з 1960-1970-х рр. Пікетті констатує повернення класичної залежності соціального положення людини від її спадку.

П. Кругман підтверджує думку Пікетті, приводячи в якості емпіричного факту період 1970–1980–х рр. в американському політичному житті. Кругман стверджує, що за даний період часу на фоні загального зросту продуктивності праці і технологічного прогресу спостерігається нерівномірний перерозподіл доходів на користь вищих класів, причому найбагатші відсотки суспільства збільшують свої статки з найбільшою швидкістю (Кругман, 2009, с. 132–133). На думку Кругмана, нерівність у перерозподілі матеріальних благ багато в чому пояснюється корінною зміною трудових соціальних інститутів: по-перше, заробітна плата більше не збільшувалась пропорційно збільшенню продуктивності праці, по-друге, профспілки більше не мали значного впливу на вище управління компаній, тому останні не соромились виписувати собі додаткові премії та надбавки. В чому ж полягає природа ерозії після воєнного суспільного договору?

Вочевидь, багато сучасних дослідників більше не готові підтримувати міф про *laissez-faire* епохи неолібералізму. Наведені вище свідчення сигналізують про те, що антагонізм політичного життя потребує ретельної розвідки основних категорій суспільного життя, які нададуть платформу для подальшої емансипації. В даному випадку справедливе є запитання, чи може Маркс постати надійною відправною точкою для реалізації подібного проекту? Своєрідною відповіддю на нього буде слугувати дана праця. Попередню відповідь слід сформулювати так: як і у будь-якого визначного теоретика, основна заслуга Маркса в історії політичної філософії полягає в формуванні дескриптивної системи, яка адекватно охоплює суперечності

соціальної дійсності, здатна їх описати і змодельовати *ceteris paribus* прогноз на майбутнє. Марксистський аналіз взаємовідносин між громадянським суспільством та державою досі має суттєві методологічні переваги перед своїми критиками, проте чимало його категорій повинні бути переглянуті згідно з сучасним положенням.

Ми пропонуємо розглянути гуманістичну сторону марксистської політичної філософії, тобто вичленувати деякі ключові позиції, які можуть зіграти як інструмент інкапсуляції капіталізму. На нашу думку, всередині марксистського дискурсу існує фундаментальна категорія часу, в основі якої полягає ключ до розуміння теорії Маркса. Для дослідників марксистської теорії час є напрочуд дивною категорією, яка, з одного боку, стає предметом багатьох суспільно-політичних рефлексій сучасності, з іншого, вкрай рідко стає центральним пунктом міркування або, якщо коректно так сказати, інтерпретативною моделлю. Зазвичай, про час говорять в той момент, коли критики марксизму намагаються звести трудову теорію вартості до класичного лівого рикардіанства, ігноруючи суттєві відмінності цих двох філософсько-економічних тенденцій. Маркс, на відміну від Рікардо, вводить ідею про соціально-необхідний час¹, який необхідно витратити робітникові для того, щоб перетворити ще голу споживчу вартість на товар. Інакше кажучи, Маркс вперше в економічній теорії починає послідовно говорити про соціально-технічний стан людської праці, який створює вартість не через абстрактне опосередкування споживчої вартості працею, але через конкретне опосередкування соціально-необхідною кількістю праці. Відповідно, наведена соціальна необхідність залежить від технічного розвитку суспільства та кількості матеріальних потужностей.

Однак в нашій роботі ми не будемо обмежуватись проблемою довкола процесу створення вартості, а спробуємо подивитись на більшість філософських, політичних та макроекономічних понять Маркса як на динамічну філософію часу. До цього нас підштовхує другий аспект

---

¹ Згадану проблему ми будемо розглядати нижче.

історичного введення в проблематику нашої теми, а саме: дискусія молодого Маркса і Прудона, яка стосувалась питання епістемологічного способу розгортання критики капіталістичного способу виробництва. Маркс в «Злиденності філософії» дорікає Прудону, що останній розглядає капіталістичні відносини в їхній замкнутості, в них відступний єдиний зв'язок, який дозволив би критикувати капіталізм одночасно в усіх напрямках. Маркс пише: «Якщо будь-яка річ зводиться до логічної категорії, а всякий рух, всякий акт виробництва – до методу, то звідси само собою випливає, що будь-яка сукупність продуктів та виробництва, предметів та руху зводиться до прикладної метафізики. Прудон намагається зробити для політичної економії те, що Гегель зробив для релігії і права» (Маркс, 1955, с. 131). Проте через 30 років виходить *magnum opus* самого Маркса, який, на перший погляд, повторює прийоми самого Прудона та розглядає сухі абстракції.

Ми спробуємо ввести ідею темпоральної критики (далі в роботі ми будемо називати цей метод прогресивним акселераціонізмом)² як певну гуманістичну спробу прочитання марксистської теорії. Для того, щоб зв'язати категоріальний вінець Марксового «Капіталу» в єдину живу систему антикапіталістичної критики необхідно впровадити деякий екзистенціальний елемент – часовість, який буде виконувати роль сполучної ланки між теорією та політичною практикою. Програма прогресивного акселераціонізму полягає в тому, щоб віднайти в капіталістичній структурі, яка наскрізь складена з фіктивних або механічних взаємозалежних процесів, іманентну рушійну силу, що пов'язує собою і тотальність товарного обміну, і капіталістичне накопичення, і репресивні суспільні апарати. В наступних главах ми будемо слідкувати за розвитком основних аспектів категоріального

---

² Назва випливає з традиції інтерпретації Маркса як одного з перших теоретиків модернізації. Соціальним мислителем XIX ст. довелось зустрітись з нечуваним вираженням індустріалізації та капіталізації суспільства, очевидними були тенденції до пришвидшення соціальних процесів, виникнення соціальної мобільності, подолання фізичних кордонів та часу завдяки технічним інноваціям. В ході даної праці ми спробуємо продемонструвати, яким чином Маркс бачив залежність між чистою природою людини, її плинністю, та процесом бюрократизації, механізації та монетизації суспільства.

апарату Маркса, тобто питання товарного виробництва, вартості, капіталістичного накопичення тощо, та віднаходити в них приховану тенденцію боротьби між людською плинністю та системою владних інститутів, мета яких полягає в контролі та направленні останньої.

1.2 Формування капіталістичного товарного виробництва

Маркс дає три наскрізні способи визначення капіталістичного суспільства: через формування вартості, через відношення до праці через та функціонування капіталу. Перед тим, як розглядати ці аспекти капіталізму, необхідно зазначити, що відповідно до марксистської теорії вони не проявляються сепаровано, однак знаходяться в стані перманентного взаємозв'язку. Іншими словами, якщо один з цих факторів буде відсутнім, тоді капіталістичне суспільство буде описано некоректно. В справжній главі ми розпочнемо аналізувати поняття вартості в марксистській філософії та спробуємо висвітлити його в контексті нашої теорії прогресивного акселераціонізму.

За Марксом, існування звичайного товарообігу гарантується двома видами вартості, які, між іншим, відомі для класичної політичної економії: споживчої вартості та обмінної вартості. Відповідно, споживча вартість – це корисні фізичні особливості певного товару, які задовольняють матеріальні та духовні потреби людини. Особливість капіталістичного виробництва полягає в тому, що споживча вартість свідомо опосередковується для продукування товарів та їх подальшої реалізації. При обміні споживчої вартості враховується її кількісна сторона, тому обмінна вартість виступає як кількісне співвідношення між певною кількістю споживчих вартостей. Відокремлений товар не може знайти необхідну тотожність в самому собі для реалізації обміну. Маркс пише, що зі свого фізичного тіла товар не може виразити власну вартість, тому йому необхідний еквівалент, в споживчій

вартості якого можна віднайти частинку власної вартості (Маркс, 1960, с. 56–58).

Очевидно, що саме існування обмінної вартості гарантується певним зрівнюючим принципом, адже як можливий обмін двох незалежних сутностей. С. Шапіро звертає увагу на те, що в товарі має бути присутній діалектичний взаємозв'язок між споживчою вартістю різних незалежних корисних об'єктів та певною третьою субстанцією, яка буде гарантувати рівність обмінюваності, причім остання має знаходитись у відношенні як безпосередньої належності до обмінюваних вартостей, так і бути відстороненим фактором самої можливості такого обміну (Shapiro, 2008, р. 10). Маркс справедливо посилається в цьому моменті на економічні роздуми Арістотеля в «Політиці», де останній задається запитанням, як можливий обмін між однією споживчою вартістю, яка має свої унікальні особливості, та іншою, як можливе їхнє «якісне ототожнення»? (Маркс, 1960, с. 69–70).

Маркс припускає, що тією властивістю, яка робить пропорцію обмінної вартості справедливою, є людська праця. Тут слід зупинитись та прискіпливо розібрати аргументацію Маркса, адже, по-перше, без питання про працю не буде зрозуміла наш подальший виклад, по-друге, сам спосіб аргументації руйнує багато ідеологічних міфів довкола фігури Маркса. Отже, Маркс пише: «Якщо відволіктись від споживчої вартості товарних тіл, то в них залишається лише одна властивість – вони продукти праці. Але тепер і сам продукт праці набуває зовсім інший вид. Насправді, якщо ми відволіклись від його споживчої вартості, ми разом з тим відволіклись від також від тих складових частин і форм його товарного тіла, які роблять його споживчою вартістю. <...> останні не розрізняються більше між собою, а зводяться всі до однакової людської праці, до абстрактної людської праці» (Маркс, 1960, с. 46). З наведеного фрагменту ми можемо зробити висновок про методологічні засади Маркса: на відміну від популярного уявлення про «наївний діалектичний матеріалізм» Маркса, в багатьох ключових частинах своєї аргументації філософ вдається до спекулятивних розмислів і глибокого

теоретичного аналізу. Видно, що Маркс не віддає перевагу при визначенню поняття вартості і конкретній праці, тобто він не намагається віднайти трудову класифікацію конкретно-емпіричних робіт, натомість Маркс веде мову про деяку абстрактну працю.

Відомий дослідник спадщини Маркса Д. Гарві у своїй інтерпретації «Капіталу» пропонує подивитись на суперечність між конкретною та абстрактною працею в Маркса у такий спосіб: конкретна праця – це час, який реально був витрачений таким-то робітником, водночас абстрактна праця – це час, який необхідно витратити для виробництва товару при нормальних матеріально-технічних здобутках даної економічної формації (Harvey, 2010, 18–19). Варто зазначити, що час фігурує фундаментальним аспектом в марксистській теорії, від якого залежить опосередкування вартості (надалі ця проблема постане наріжним каменем нашої розвідки). Як слушно вказує Б. Робертс, з одного боку, неможливо ігнорувати конкретну працю, тому що тільки під час реальної роботи можливий трансгресивний перехід від універсальної людської здатності до творчого перетворення грубої матерії та фактичним втіленням експлуатації робочим часом. З іншого боку, тільки абстрактна праця, яка нівелює конкретні особливості середнього трудового процесу, впізнаючи в самому процесі спорідненість з іншими видами трудової діяльності, надає споживчій вартості необхідну опосередкованість – вартість (Roberts, 2017, p. 59–60).

Конкретна і абстрактна праця зливаються в діалектичній єдності, проте їхній зв'язок був би неможливий без третього фактору – рівня технічного розвитку суспільства або теорії суспільно необхідного робочого часу. Безрозсудно думати, що робітник може штучно збільшувати вартість виробленого товару через невігадливе та безвідповідальне відношення до праці. Навпаки, Маркс прямо пише, що «...суспільно необхідний робочий час є той робочий час, який потребує для свого виготовлення певний споживчих вартостей при наявності нормальних умов виробництва і при середньому в даному суспільстві рівні вмілості та інтенсивності праці».

(Маркс, 1987, с. 39). Як зазначають історики економічної думки, в цьому місці своєї теорії Маркс пориває з Рікардо та проходить далі: на відміну від останнього, пише Дж. Піллінг, Маркс не розглядав економічні закони ніби вони постають незмінними закономірностями природи, натомість він підходить до інтерпретації соціальних явищ з історичної точки зору (Philling, 1980, 7-8). Звісно, було б несправедливо не помітити вплив класичної британської політичної економії на думку Маркса, позаяк саме Рікардо твердо став на позицію, згідно з якою не просто праця, але виключно певний необхідний робочий час може виступати надійним критерієм формування вартості.

Дж. Піллінг слушно пише, що першим науковим досягненням Рікардо є викриття внутрішньої суперечності теорії вартості Сміта, згідно з якою праця та ринкова конкуренція одночасно виступають в ролі генези вартості (Philling, 1980, р. 10–12). Проте в цьому разі може бути незрозуміло, в чому полягає корінна відмінність між рікардіанською та марксистською теорією вартості, якщо обидві проголошують робочий час необхідною мірою вартості. Маркс робить принципове уточнення: в його теорії вартості мова йде про соціально необхідний робочий час. Маркс наголошував, що вартість – це виключно соціальний конструкт, який буде приймати суттєві зміни в залежності від історичних умов праці, технічного розвитку, загального рівня культури і соціальних інститутів. Цей темний момент в історії ідей досі грає важливу пропагандистську роль проти марксизму, мовляв, базова категорія в Маркса є не більше, ніж просто застарілою формулою з Рікардо. Однак критики не помічають важливої деталі, адже Маркс пише не просто про робочий час, про певну трансісторичну категорію, але про соціально необхідний робочий час.

Слушно докоряти Марксу, а саме: по-перше, невже подібний підхід до роботи не є відвертою дегуманізацією, позаяк кожна людина повинна мати право на повагу до своєї праці та можливість творчо розвиватись на своєму трудовому терені; по-друге, як бути зі складною працею, яка потребує

особливої кваліфікації та досвіду, невже ці конкретні особливості також будуть проігноровані? Варто зазначити, що істинним одержувачем вигоди в процесі продукування цінності є не соціаліст, а фабрикант, оскільки останній зацікавлений в тому, щоб отримати максимальну кількість робочої сили³, яку він придбав на ринку праці. Е. Олсен, займаючись детальною формалізацією марксистської теорії робочої сили, прийшов до висновку, що остання може розраховуватись за формулою:

$$L_p = t\alpha$$

в якій L_p – це кількість робочої сили, t – це одиниця часу, α – індекс професійної компетентності (Olsen, 2017, р. 50).

В такому разі інтерес капіталіста тісно пов'язаний, по-перше, з інтенсифікацією праці, щоб використати робочу силу в повному обсязі, по-друге, у вкрай точному вимірюванні робочого часу. Отримання контролю над виробничим процесом, який і так гарантується правом приватної власності, але потребує додаткового посилення через казармену дисципліну, є прямим висновком, що призводить до деформації координуючої функції управління в дисциплінарний та наглядовий (Olsen, 2017, р. 54). Аналогічної думки притримується С. Томбазос і помічає: тільки при створенні споживчих вартостей, тобто корисних об'єктів, які не опосередковані соціальним відношенням товарного обміну, можна говорити про певну індивідуальну працю; навпаки, якщо ми розглядаємо виробничі відносини, тоді основним завданням підприємця є отримання максимальної валоризації (Kapitalverwertung), що можливо лише при ригідній вертикальній системі, в якій індивідуальна частка кожного окремого робітника стирається на користь промисловій інтенсифікації (Tombazos, 2014, с. 20–21).

Скористаймося наданими свідченнями для того, щоб прояснити позицію темпорального акселераціонізму. Відношенням між робітниками та

---

³ Тут і в подальших частинах даної праці під «робочою силою» ми розуміємо, вочевидь, марксистське уявлення про згадане поняття, а саме: «... сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і яка пускається їм в хід будь-який раз, коли він створює будь-які споживчі вартості» (Маркс, 1960, с. 178)

підприємцями розвиваються не в контексті боротьби за абстрактну категорію вартості, але континуальної тотальності соціального часу. Суспільна свобода немислима без емансипації соціального часу від зовнішнього впливу ринкової влади, позаяк навіть попри формальній політичній та економічній свободі ліберальної демократії, робітник знаходиться в пригніченому становищі нав'язаної товарної форми. Як ми побачимо надалі, Маркс в рамках своїх історичних роботах часто посилався на соціальну суперечність між декларативною свободою та рівності голосові в політичній площині і відсутністю реального впливу на економічні відносини.

Марксистська філософія вдало викриває суттєвий недолік класичного лібералізму: навіщо робітникові складати єдність політичного суверенітету, якщо останній утворює темпоральну парадигму, що віднімає його життєві сили і тиранить його свободу. На даному етапі нашого викладу важливо підкреслити всю серйозність соціального антагонізму в капіталістичній систем. Класовий конфлікт виникає та розпалюється не просто заради утилітарної мрії про максимальну кількість щастя для максимальної кількості людей, не заради більш комфортного життя або трудових преференцій. Ядро класового конфлікту розгортається за право контролювати час виробничого процесу: з одного боку, фабрикант, чий соціальний інтерес – в розширенні та контролюванні робочого часу, з іншого боку, робітник, вимушений продавати свою робочу силу.

РОЗДІЛ II

ГРОШІ, КАПІТАЛ І “БЕНТАМ”

2.1. Гроші як спосіб квантифікації людського часу

За Марксом, гроші – це соціальна функція, яка зростає на ґрунті форми вартості. Сенс даної функції полягає в тому, щоб задовольняти потреби ринкових агентів у вимірюванні вартості. Маркс застерігає від хибної думки, згідно з якою товари в капіталістичному суспільстві обмінюються завдяки грошам, навпаки, гроші як товар-еквівалент здатний виконувати функцію обліку лише тому, що товари опосередковані часом робітника (Маркс, 1960, с. 104). Що темпоральний акселераціонізм скаже про гроші? Гроші, або будь-який інший товар, який нагороджений суспільством нести службу загальної міри вартості, є ніщо інше, як часова трансгресія, завдяки якій віддзеркалюється певна кількість абстрактної праці. До речі, вже з наданого визначення можна судити про деякі соціалістичні та анархічні теорії грошей, які пропонували побудувати суспільство майбутнього на основі класичної капіталістичної форми товарного виробництва, але привнести в нього більш справедливий розподільний принцип. Наприклад, Прудон і Грей пропонували утвердити системи, при яких буде зберігатись приватизовані виробництва, але нібито будуть знищені обмінна вартість і капітал. Як цілком справедливо зазначає Дж. Коен, при подібним системах заміна валюти на робочі талони призведе лише до переходу властивостей грошей на нову обмінну систему (Cohen, 1978, p. 127).

Друге важливе зауваження відносно природи грошей полягає в розрізненні між ціною та вартістю. Справа в тому, що марксистська філософія наголошує на імпліцитному прагненні форми ціни до розриву між реальною вартістю товару, тобто витраченого соціально необхідного часу

для його виробництва, та ринковою ціною. Приведемо доволі розлогу цитату з Маркса, в якій концентрується нетривіальна ідея про розрив між ціною і вартістю: «При незмінних умовах виробництва та незмінній продуктивній силі праці на відтворення одного кварту пшениці повинно бути витрачено у всіх випадках однакова кількість суспільного робочого часу. Ця обставина не залежить ні від волі виробника пшениці, ні від волі інших товаровласників. Величина вартості товару виражає, відтак, необхідне, іманентне самому процесу створення товару відношення його до суспільно необхідного робочому часу. З перетворенням величини вартості в ціну це необхідне відношення проявляється як обмінне відношення даного товару до грошового товару, який знаходиться поза нього. Але в цьому обмінному відношенні можуть виразитись як величина вартості товару, так і плюс або мінус порівняно з нею, котрим супроводжується відчуження товару при даних умовах» (Маркс, 1960, с. 112). Відповідно, жодної суттєвої зміни до теорії вартості не додається, адже ані соціальні ролі не змінюють своєї функції під час обміну, ані товар не отримує нових специфічних якостей.

Під час акту обміну, за Марксом, вартість товару не змінюється, але варіюється ціна заданої вартості. Так, наприклад, користуючись банківською позичкою, при певній відсотковій ставці, суб'єкт ринкових відносин платить за можливість скористатись накопленим часом зараз за умовою, що за це право він заплатить відсоток. Таким чином, констатує Каутський, ціна, з одного боку, виражає грошове відношення цінності товару, з іншого ж, вона виступає як свідчення обмінюваності даного товару до грошей (Каутський, 1924, с. 31). На цю тему С. Шапіро слушно підмічає, що при відсутності вираження вартостей ринок перетворюється на систему торгівлі абстрактними цінами, а не цінностями, які засновані на людському виробництві (Shapiro, 2008, р. 46). Вочевидь, Шапіро натякає на вплив фінансового ринку на сучасну економіку, адже починаючи з 90-х років ХХ ст. операції на фінансовому ринку нефінансових установ реальної економіки інколи почали досягати 30-40% валового доходу. Сучасна фінансова система

активно продукує явище, яке Маркс називав «фіктивним капіталом». Виникає ціла плеяда транзакцій з платежами або операцій з активами, державними облігаціями тощо, які відображають неіснуючу виробничу вартість. Звідси – активне інвестування некомпетентних фабрикантів та некредитоспроможних клієнтів, що роздуває спекулятивні міхури.

Відповідно, гроші виконують роль своєрідного регулятора економічного життя капіталістичного суспільства: вони пропонують свої послуги в якості зберігача корисних ресурсів та забезпечують перерозподіл благ. Однак Маркс застерігає нас від того, щоб розуміти теорію грошей в механістичному стилі, як простий технічний інструмент. Гроші, як зазначає К. Лапавіцас, розглядались Марксом, по-перше, як результат хаотичних відношень між товаровласниками, по-друге, як необхідний соціальний інститут, викликаний до життя заради розв’язання вже згаданої нами суперечності товару, а саме: суперечність між споживчою вартістю товару, тобто чуттєвої відмінністю товарів та їх швидкого псування, та обмінною вартістю товару, в рамках якої чуттєві, конкретно-емпіричні особливості товару нівелюються, залишаючи лише загальну алгебраїчну систему витраченого часу (Lapavistas, 2017, р. 72). Інституційне втручання грошей розв’язує описану антиномію товару, виражаючи собою міру цінності, тобто кількість абсорбованої суспільно необхідної праці (Маркс, 1960, с. 107).

Простуючи за Марксовим товаровласником на ринок, ми одразу можемо помітити, що останній, користуючись грошми і продуктом власної праці, знаходиться в ситуації постійних актів обміну з іншими товаровласниками заради отримання необхідним споживчих вартостей. Маркс (Маркс, 1960, с. 116) ілюструє цей процес обміну за формулою:

$$\frac{\text{Товар} - \text{Гроші} - \text{Товар}}{\text{С} - \text{М} - \text{С}}$$

Відповідно, в рамках змодельованої ситуації, товаровласник користується грошми лише як зручним еквівалентом, який допомагає визначити затрачену кількість праці для адекватного обміну однієї кількості

споживчої вартості на іншу.⁴ Дійсно, гроші виступають розподільним оператором, який дозволяє ідентифікувати темпоральну власність вільних товаровласників, однак дух капіталізму вимагає від своїх основних ринкових агентів, капіталістів, іншої черговості, тобто:

$$\frac{\text{Гроші} - \text{Товар} - \text{Гроші}}{M - C - M}$$

Слушно запитати: невже подібна операція має бодай якийсь сенс для ринкового агента, позаяк, якщо в першій формулі він отримував якісно інший товар при однаковій кількості, то в другій формулі він обмінює товари, які мають однакову якість та розрізняються лише за кількістю. Відповідь приховується в запитанні: описана стратегія поведінки на ринку може бути виправдана лише в тому випадку, якщо капіталіст отримуватиме в рамках другого акту, тобто $T - G$, більше грошей, ніж він витратив в першому акті (Маркс, 1960, с. 159–160). Отже, повна форма цього процесу повинна виглядати так:

$$M - C - \acute{M}, \text{ де } \acute{M} = M + \Delta M.$$

тобто сума, яка була авансована на початку в сумі з деяким надлишком. Даний залишок Маркс називає додатковою вартістю. Вкрай важливо з серйозністю звернути увагу на цю, на перший погляд, невигадливу формулу, тому що тут вперше ми зустрічаємось з Марксовим розумінням поняття капіталу. Виходить, капітал не просто сума засобів виробництва, сировини, інвестицій та ін.⁵, як підказує нам інтуїтивні уявлення про економіку, але деякий процес або соціальне відношення. Як пише Д. Гарві, капіталіст – це агент ринкових відносин, який свідомо входить в товарний обмін і виробляє споживчі вартості заради того, щоб врешті-решт вилучити обмінну вартість (Harvey, 2010, р. 89). Відповідно, справжній капіталіст також щиро жадає акселерації соціальних процесів, він не може бути консерватором за

⁴ По-перше, в даному міркуванні ми, вочевидь, не беремо до уваги можливі суб'єктивні помилки товаровласників при верифікації цінності товарів. По-друге, ми припускаємо, що товаровласник витратив середню кількість соціально необхідної праці для створення товару. По-третє, ми припускаємо, що ціна і вартість товарів не розрізняються в силу певних ринкових факторів.

⁵ Проста сукупність корисних факторів виробництва або грошей, які не приймають участь в обігу Маркс називає скарбом (Маркс, 1960, с 90)

визначенням, тому що уповільнення процесів обіцяє йому уповільнення ділового циклу і втрату частини капіталу.

2.2. Капітал та класові інтереси

На даному етапі нашого дослідження ми можемо стверджувати, що Маркс розрізняє грошову форму і капітал, проте обидва ці явища необхідні для концентрації в руках капіталіста відчуженого часу. Маркс пише: «Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їхній споживчій вартості отримувала в кращому випадку самостійну форму грошей, то тут вона раптово виступає як вартість, що зростає сама по собі, для якої товари і гроші лише форми. Більш того. Замість того, щоб виражати відношення товарів, вона тепер вступає, так сказати, в приватне відношення до самої себе. Вона відрізняє себе від як першу вартість від себе самої як додаткової вартості...» (Маркс, 1960, с. 165). Капітал – це процес, який може проявлятися як грошовий капітал, промисловий капітал, банковий або фінансовий тощо. Скажімо, капітал існує у формі грошей, пише Ф. Мослі, в рамках авансування в сфері обігу, потім він переходить з робочої сили та ціни на засоби виробництва, слідом за цим він утворює ціну товару, замикаючи оберт та повертаючись в якості нової авансованої суми (Mosley, 2017, р. 93). Тобто виникнення грошової форми є необхідний, але не достатній фактор для виникнення капіталу, в іншому випадку ми би мусили безглуздо констатувати, що капіталізм виникає вже в Ассирії та Єгипті.

Виникає закономірне запитання: в чому полягає природа додаткової вартості, якщо здобути її в рамках простого обігу неможливо. Маркс відповідає на це питання своєю трудовою теорією вартості. Генерація додаткової вартості відбувається в такому етапі виробництва, при якому відбувається соціальне докорінні метаморфози з споживчою вартістю самого товару, проте завдяки чому подібні зміни можуть мати місце. Маркс пише: «... добути вартість із споживання товару нашому власнику грошей вдасться

лише в тому випадку, якщо йому пощастить відкрити в межах сфери обігу такий товар, сама споживча вартість якого володіла б оригінальною властивістю бути джерелом вартості, такий товар, дійсне споживання якого було б уречевлення праці, а відповідно, створенням вартості. І власник грошей знаходить на ринку такий специфічний товар; це – здатність до праці, або робоча сила» (Маркс, 1960, с. 177–178). Тут розкривається принциповий момент для нашої теорії, адже тут ми вперше бачимо, що соціальний статус пролетаря полягає в двоякій позиції: з одного боку, робітник володіє тільки власною здатністю до праці, тому вимушений продавати, з іншої, в цій здатності проявляється унікальний процес передачі індивідуальної часовості в соціально необхідному масштабі, тобто викристалізовується вартість. Згідно з нашим політико-філософським методом, спробуймо розчаклувати наведене визначення та зрозуміти, як воно впливає на екзистенціальне положення робітника.

В своїй «Апології Маркса» Ян Ген пише про філософські засновки соціальної взаємодії в марксизмі. Автор зазначає, що в Маркса матеріальне виробництво виступає основоположною активністю людської природи, яка розвивається нескінченно через постійність людських потреб. Таким чином, практика в Маркса виконує функцію активного перетворення матеріального світу (Ген, 2019, с. 111). Іншими словами, в рамках процесу виробництва робітник втілює свою індивідуальну темпоральність в застиглу товарну форму. Капіталістична система, в свою чергу, кривно залежить від відчуження цієї темпоральності, але вона не зацікавлена в творчому розвитку індивіда, лише в конвеєрному перетравленні його часу. Ми зустрічаємось на цьому моменті з Марксовим розумінням основної суперечності⁶ капіталізму: колективний спосіб виробництва при індивідуальному способі привласнення благ. Так, К. Кюне, розглядаючи доводи критиків Маркса, підсумовує їхню позицію, посилаючись на думку Фріча: «...капіталістичний спосіб

---

⁶ Варто зазначити, що Маркс використовує слово «суперечність» не в формально-логічному значенні цього слова, проте в гегельянському.

виробництва, який розглядається у своїй цілісності, може залишатись ефективним тільки в тому випадку, якщо капіталісти отримують назад більше грошей, ніж вони використали на початку». (Kuhne, 1979, p. 339).

Д. Сеєр констатує, що в марксистській теорії капіталістичне виробництво відрізняється від будь-якого іншого товарного виробництва тим, що при першому активно використовується вільна ринкова праця (Sayer, 1979, p. 35). У відомому фрагменті «Капіталу» Маркс глузує з класичного економічного уявлення про переговornі позиції робітника: «Сфера обігу, або обміну товарів, в рамках якої здійснюється купівля і продаж робітничої сили, є справжній едем природних прав людини. Тут владарює тільки свобода, рівність, власність і Бентам. Свобода! Адже покупець і продавець товару, наприклад, робочої сили, підкоряються лише велінню своєї свobodної волі. Вони вступають в договір як вільні, юридично рівноправні особи. Договір є той кінцевий результат, в якому їх воля знаходить своє юридичне вираження. Рівність! Адже вони відносяться один до одного лише як товаровласники і обмінюються еквівалентом на еквівалент. Власність! Адже кожен з них орудує тільки тим, що йому належить. Бентам! Адже кожен турбується лише про себе» (Маркс, 1960, с. 187).

Інакше кажучи, ліберальна теорія ринку праці переконує нас в тому, що економічне положення людини відіграє другорядну роль, є лише ситуативним епіфеноменом її основного статусу – громадянина, тобто невід'ємною частинкою суверенітету, якій гарантуються природні права і свободи. А. Негрі пише, що генеалогія ідеї про громадянське суспільство з'являється в Маркса під впливом гегельянської політичної філософії. На думку Негрі, Гегель, в свою чергу, запозичив це поняття в сучасній йому політичній економії та інтерпретував його як посередника між егоїстичними інтересами множини конкретних економічних індивідів та інтересами держави (Negri, 2000, p. 328). Однак для Гегеля громадянське суспільство грало другорядну роль: його онтологічний статус реєструвався лише в той мірі, в якій воно відображало інтереси більш загального поняття – держави.

Натомість, як доводить П. Томас, держава для Маркса виступала просто як один з каналів циркуляції влади (Thomas, 2013, р. 51). В набагато більшій мірі громадянське суспільство виступає в Маркса як глашатай капіталізму, виконуючи в його інтересах місію тотального всепроникнення капіталістичного товарного виробництва, адже, як пише Негрі, повноцінне функціонування капіталізму закономірно приводить до розповсюдження його одномірного простору та витіснення всіх альтернативних – як реакційних, так і прогресивних – способів організації суспільства (Negri, 2000, р. 327–328). Але важливо зазначити, що і громадянське суспільство не заступає в Маркса гегельянську *causa activa*, змінюючи акцент, але не змінюючи суть; нижче нам доведеться ми детальніше опишемо писати про співвідношення між політичними інститутами та імпліцитними економічними процесами.

Внаслідок наведених міркувань, ми можемо прийти до висновку, що без юридично вільного та ідеологічно розпропагандованого робітника, який, за Марксовим визначенням, є власником єдиного засобу виробництва – власного робочого часу, капіталізм мав би суттєві проблеми з розповсюдженням інших способів виробництва та соціальних інститутів. Г. Геллер в рамках своєї «Історії капіталізму» зазначає, що вже після Великої Революції у Франції та промислової революції в Англії в передових країнах Заходу поширюється єдине уявлення про необхідність надати робітникам право вільно найматись та звільнятись (Heller, 2019, р. 59–61). Однак, В. Бонфельд помічає, що свобода пролетаря при капіталістичній системі має двояку природу: робітник вільний юридично від примусу працювати на конкретному виробництві,⁷ проте водночас він «вільний» від контролю від засобів виробництва, тобто в сухому залишку якщо робітник не хоче загинути голодною смертю, він змушений грати за капіталістичними правилами та продавати свою працю. Отже, другий аспект, без якої

---

⁷ Справедливість даної декларації є відносною, адже, як ми вже демонстрували вище, існує безліч методів підкорення та направлення кадрів завдяки монополіям та олігополіям.

неможливий капіталістичний ринок праці, полягає у відчуженості робітника від продуктів своєї праці.

Нові зазначені факти про функціонування капіталізму дозволяють подивитись під новим кутом зору і на концепцію абстрактної праці. На початку нашого викладу могло скластись хибне уявлення про те, що абстрактна праця постає трансісторичною категорією, яка є справедливою для всіх попередніх соціально-економічних формацій, проте, як пише Дж. Томлінсон, Маркс вважає, що сама можливість рівності та еквівалентності людської праці є не само собою зрозумілим фактом, але прямим наслідком домінування капіталістичного соціального відношення між людьми як між товаровласниками (Tomlinson, 2015, р. 98–99). Для нашого прочитання марксизму вельми важливим є зрозуміти, що доіндустріальне уявлення людини про час принципово відрізняється: водночас з виникненням перших мануфактур в Європі, у власників перших капіталів з'являється необхідність контролювати виробничий процес, тобто чітко встановлювати часові рамки, незримі кайдани соціальних відносин, які будуть прив'язувати робітника як до робочого місця, так і до загальних трудових відносин. Таким чином, робочий час, вірніше – його розуміння та інституційне оформлення, проявляється як певний дисциплінарний та ідеологічний інструмент в руках тих, хто уповноважений встановлювати його рамки.

Отже, пролетар виступає на ринку праці проти інтересів капіталіста, який, за визначенням, є власником засобів виробництва. Робітник зацікавлений в тому, щоб продати свій товар в обмін на заробітну плату, натомість інтерес капіталіста полягає в тому, щоб використати специфічний товар робітника, адже, як ми вже довели вище, саме робочий час є джерелом вартості. Проте, як ми вже розуміємо, в цій кривавій діалектиці господаря і раба мова йде не просто про різні інтереси, які, за Адамом Смітом, будуть задовільнені самим фактом функціонування вільної конкуренції. Натуральна трагедія розгортається перед нашими очима, коли self-sufficient індивіди виступають в реальну ринкову взаємодію, в рамках

якої з'ясовується, що наші індивіди не такі вже ізольовані, а їх поведінку можна спрогнозувати в залежності від того, до якого класу вони відносяться. Г. Клівер чудово ілюструє цю проблему, описуючи сучасну природу економічних криз (Cleaver, 1979 р. 227). Якщо вірити реформованій кривій Філіпса,⁸ яка ілюструє взаємовідношення між інфляцією та безробіттям, підвищення рівня безробіття веде до зниження рівня інфляції, натомість низьке безробіття веде до прогресуючої інфляції. Аналізуючи цю ситуацію в кризах ХХ ст., Клівер пише, що інфляція, незалежно від формального майнового стану робітника, впливає на його життя виключно негативно, адже в будь-якому разі він вимушений витратити частину свого прибутку на продукти побутового вжитку, натомість для капіталіста продукти споживання не є проблемою, вигоди ж підвищення ціни на його товари є безперечною.⁹

---

⁸ Починаючи з 1970-х р., мова вже не йде про позитивну або негативну інфляцію через нафтову кризу та новий спосіб формування очікувань внаслідок зміни поведінки інфляції.

⁹ Сучасна економічна ситуація демонструє нам класову природу вибору політичної стратегії: неоліберальна парадигма, починаючи з 1980-х рр., старанно намагається скорочувати здобутки соціального страхування, виправдовуючи це боротьбою з інфляцією. Однак через дивний збіг обставин ми не знаходимо прикладів скорочення державних витрат на силовий апарат або економію на виплатах, пільговому кредитуванні для крупної буржуазії.

РОЗДІЛ III

ЧАС І ЕКСПЛУАЦІЯ

3.1. Абсолютна і відносна додаткова вартість як методи пригнічення

Завдяки діалектичному методу Маркса, ми можемо здогадатись, що виробничий процес розпадається, подібно до товару, на дві категорії: процес праці та процес створення додаткової вартості. Подвійність робочого процесу ми розібрали в попередній главі та з'ясували, що він виступає і як творець товару, і як джерело вартості. В свою чергу процес створення додаткової вартості розпадається ще на дві категорії: абсолютну і відносну додаткову вартість. Абсолютна додаткова вартість – це один з методів пригнічення, завдяки якому власник засобів виробництва паразитує на часовій вартості робітника та здобуває для себе додаткову вартість. Відмітна особливість даного методу полягає в тому, що капіталіст втручається в природній перебіг темпоральної сутності людини завдяки репресивним важелям впливу: користуючись своєю унікальною позицією власника засобів виробництва, права на які йому гарантуються священними правами людини, капіталіст може організувати процес праці на власний розсуд, встановлюючи, як ми це називаємо, соціально-часові бар'єри для робітників. Д. Бенсаїд описував цей процес так: «Контракт про купівлю та продаж робочої сили, хоча він і здається справедливим, «взаємовигідним», як сказали б наші політики, насправді виявляються обдурюванням. Як тільки договір підписаний, робітник зводиться до «персоніфікованого робочого часу», до «остову часу», який, як стверджує Маркс, робітник має право змушувати функціонувати максимально довго» (Бенсаїд, 2012 с. 107–108с).

Тобто, з одного боку, ми маємо не «загальний» інтерес або потребу робітника, але «історичний і моральний», як пише Маркс (Маркс, 1987, с.

182), фактор потреб, які мають закономірну тенденцію змінюватись в залежності від технічного та економічного розвитку суспільства. Відповідно, ці потреби колектив робітників намагатиметься відстоювати як через соціальні страйки, так і через політичні перетворення. З іншого боку, перед нами явний інтерес капіталіста продовжувати робочий день до тих пір, поки це дозволяють мінімальні уявлення про людські фізичні можливості, оскільки капіталіст зацікавлений в тому, щоб експропріювати якомога більше абстрактної праці робітника. Так, Д. Гарві в своїй останній праці «Безумство економічного розуму» констатує, що абсолютний час і абсолютний простір¹⁰ замикають робітника на суворо регламентованому робочому просторі, який, в свою чергу, не є чимось раз і назавжди визначеним, тому що капіталіст має необмежену владу над утвердженням процесу виробництва (Harvey, 2017, p. 139).

Відповідно, абсолютна додаткова вартість працює завдяки двом паралельним економічним процесам. Робочий день, тобто продукт умовного консенсусу між робітником та капіталістом, складається з витрати робітником певного часу, який мусить опосередкувати собою споживчу вартість для утворення товару, в обмін на заробітну плату. Проте в дійсності капіталіст оплачує лише частину тієї праці, яку робітник витрачає протягом всього дня роботи, інша ж половина експропріюється капіталом. Згідно з Марксовою моделлю:

$$K = c + v + m$$

в якій c – constant capital, або ресурси затрачені на засоби виробництва; v – variable capital, або ресурси затрачені на робочу силу, m – додаткова вартість. Варто звернути увагу на те, що А. Саад-Фільхо пропонує (Saad-Filho, 2004, p. 53) більш розгорнуту модель, яка демонструє відношення між товарними

---

¹⁰ Наскільки ми можемо судити, Маркс не використовує поняття «абсолютного простору», адже проблема простору та міжнародних відносин починаються розвиватись пізніше в школах світ-системного аналізу та ін., проте політико-географічна теорія Д. Гарві слушно вписується як в марксистську теорію, так і в нашу інтерпретацію.

ресурсами з одного боку та робочою силою та засобами виробництва – з іншого:

$$M - C \begin{cases} MP \\ LP \end{cases} - P - M'$$

тобто грошовий капітал (M) авансується у виробництво для придбання товарних ресурсів (C), видобуток якого потребує витрат на робочу силу (LP) і засоби виробництва (MP). При успішній комбінації зазначених факторів підприємець отримує промисловий капітал (P), який буде продукувати додаткову вартість. Відповідно, норма додаткової вартості розпадається на додаткову працю, яка ділиться на необхідну працю, отже, завдяки нормі додаткової вартості ми можемо реєструвати ступінь експлуатації робочої сили (Shapiro, 2008, p. 81).

Надані факти підсилюють основну тезу нашого твору: основна боротьба між класами відбувається не в сфері економічних суперечностей, які легко можуть бути нівельовані через зміну роботи або профспілкового тиску, натомість робітник закинутий в гегемоністську капіталістичну структуру, метою якої є абсорбція темпоральної унікальності робітника, перемелювання її в усереднений робочий час. На жаль, під час укладання трудового договору більшість робітників знаходяться в ідеологічній ілюзії гіпертекстуальної логіки капіталу, вихід з якої розглядається в кращому випадку як наївне донкіхотство. Бодрийяр слушно пише, що буржуазно-промислова революція поступово розкладає саму здатність суб'єкта ринкових відносин до відданості некапіталістичним ідеалам, залишаючи їм єдину і абсолютну цінність – продавати свій час як робочу силу, відчужувати свою свободу як робочу силу (Бодрийяр, 2001, с. 23).

Відповідно, стає зрозумілішим завдання прогресивного акселераціонізму: проблема полягає не в черговому побудуванні контргегемоністського дискурсу, який завершує свої погрози рівно в той момент, коли його теоретикам пропонують вигідний пакт про капітуляцію.

R/Ass – це симетрична відповідь на зазіхання капіталістичної ідеології до всепроникнення та інтенсифікації. Темпоральний акселераціонізм проникає в усі сфери капіталістичного виробництва, замість того, щоб вставати в інтелігентську позицію зітхання і непротивлення або анархістську стратегію «вільного бунту». Ще в «Німецькій ідеології» Маркс, виступаючи проти Штірнера, застерігав: «Відмінність від революції та штірніанським бунтом полягає не в тому, – як думає Штірнер, – що перша є політичне або соціальне діяння, а другий – егоїстичним діянням, а в тому, що революція є діянням, а бунт не є таким» (Маркс, 1955, с. 375). Натомість акселераціоніст не боїться забруднити руки об капіталістичні процеси, він активно втручається в будь-які доступні йому інституції, явища і взаємовідносини для того, щоб пришвидшити їх, насильно привести їх до логічної суперечності та розв'язати на користь пригнічених. Нік Срнчек так Алекс Вільямс в «Маніфесті політики акселераціонізму» проголошують, що попередні уявлення про прогрес, навіть сучасні теорії прискорення, плутали акселерацію з швидкістю, тобто визнають за прогрес нестримний рух неоліберального капіталізму, проте не намагаються спрямувати здобуті потужності для того, щоб покращити економічні умови членів суспільства (Williams, Srnicek, 2013).

Звісно, марксистська точка зору на виробничий процес цілком природно може збивати з пантелику. Складається враження, що Маркс просто «забув» про фактор норми прибутку, який, очевидно, є першою головною біллю власника підприємства. Дійсно, якщо Маркс ігнорує норму прибутку, для якої принциповим є віднімання інвестиційних витрат на засоби виробництва, тоді він просто ігнорує левову частку організації господарства. На подібні закиди можна відповісти наступне. По-перше, Маркс враховує фактор затрат на виробництво в рамках своєї теорії про *constant capital*, основне описове завдання якого полягає в тому, щоб проілюструвати частину капітальних витрат, які капіталіст змушений інвестувати в купівлю засобів виробництва та модернізацію. По-друге, Маркс виводить окрему модель

(Маркс, 1960, с. 313), в якій схоплює особливості взаємодії двох сторін виробництва:

$$M = \begin{cases} \frac{m}{v} \times V \\ k \times \frac{a}{a} \times n \end{cases}$$

тобто додаткова вартість (M) дорівнює, з одного боку, відношенню додаткової вартості, яку видає робітник за один день (m) і variable capital, який авансується на робітника за один день (v) та загальну суму variable capital (V); з іншого боку, вартість середньої робочої сили (k), ступінь її експлуатації ($\frac{a}{a}$) і загальної кількості робітників (n). Натомість справедливо згадати, що, на думку Маркса, разом з поступовим процесом розвитку constant capital, інвестиції в останній мусять збільшуватись, відповідно, при даній сумі прибутку, норма прибутку буде знижуватись паралельно. Як пише К. Кюне, Маркс припускав, що капіталіст, знаходячись в ситуації постійного пошуку додаткового прибутку, намагатиметься збільшувати інвестування в інновації, тим самим непропорційно збільшуючи роль constant capital перед variable capital (Kuhne, 1979, p. 266).

Наведені роздуми неминуче приводять нас до другої частини Марксової теорії додаткової вартості – до відносної додаткової вартості. Варто обмовитись, адже може скластись уявлення, що мова йде про два сепаровані методи. Насправді, Маркс намагався довести, що абсолютна і відносна додаткова вартість – це два різні методи, які, втім, діють взаємозв'язано. За Марксом, абсолютна додаткова вартість грає роль першого руйнівника цехового господарства та визволення робітника від ланцюгів середньовічного мотлоху, завдяки цій формі організації виробництва робітник починає виражатись найманим та вільним працівником, однак цей метод пришвидшення (в тому числі і пришвидшення робочого дня) використовується і в відносній додатковій вартості, але вже в іншому напрямку (Маркс, 1960, с. 518–519). М. Постон помічає, що в обох

методах ми маємо справу з деяким відношенням між темпоральним подовженням та скороченням (Postone, 2003 р. 283). У випадку з абсолютною додатковою вартістю подовження відбувається довкола суто соціально-трудових відносинах, регуляції трудового режиму, натомість відносна додаткова вартість виникає як реакція буржуазії проти успішних виступів пролетаріату за зниження годин робочого дня.

Між іншим, подібний підхід не є просто фактом історії господарських відносин реакційної Європі епохи хижацького капіталізму. З. Бауман, наприклад, свідчить про те, що в сучасній капіталістичній системі (втім, як вже розуміє читач справжньої праці, цей принцип є справедливим для капіталізму як такого) ринкова влада використовує свою детериторіальну прерогативу, тобто початкову глобалізованість капіталу, для того, щоб шантажувати робочий рух. Бауман пише: «акціонери ніскільки не пов'язані з простором: вони можуть купити будь-які акції на будь-якій біржі через посередництво будь-якого брокера, і при цьому географічна близькість або віддаленість компанії явно буде на останньому місці серед міркувань, що спонукали їх продавати або купувати акції» (Бауман, 2004, с. 20–21). Іншими словами, при найменшому намаганні уряду ввести прогресивне оподаткування для крупної буржуазії або при створенні розгалуженої профспілкової організації, капітал просто знімається з місця та переходить під юрисдикцію тих держав, які пропонують вигідніші умови. Тотальний розгром профспілкового руху в країнах першого світу в 60–70х р. та стрімке перенесення виробництва в країни з низьким рівнем розвитку громадянських прав і свобод тільки підтверджує нашу думку: для капіталу не писані адміністративні обмеження часового і просторового простору, адже вони заважають його зросту та акумуляції в собі все більшої кількості згаяного робітничого часу. Інтернаціональна корпорація – найстрашніша з можливих тиранів, адже, за Арістотелем, справді могутній тиран здатний контролювати кожен крок свого раба. Сучасні фаларіси та діонісії, на відміну від орвеллівських партійних колосів на глиняних ногах, здобули свою владу не

вибудовуючи незграбну бюрократичну вертикаль, але через всепроникнення логіки товарного виробництва.

Ринкова кон'юнктура та конкуренція, Дамоклів меч будь-якого підприємця, привносять свої зміни в ціну товару, тому капіталіст постійно змушений шукати способи здешевити виробництво для збільшення збуту товарів. Таким чином, – пише. Е. Бернштайн, – капіталіст приймає рішення змінити розподіл структури капіталу, адже очевидна вигода полягає в покращенні технічного потенціалу виробництва та збільшення продуктивності праці (Бернштейн, 1901 с. 28–29). Вигода полягає в тому, що реальна вартість певного товару, як демонстрували вище, залежить від суспільної вартості, а не від індивідуальної вартості на виробництво даного товару або «... дійсна вартість товару вимірюється не тією кількістю робочого часу, яке фактично було витрачено на виготовлення товару в даному окремому випадку, а робочим часом, суспільно необхідним для виробництва товару» (Маркс, 1960, с. 327–328). Якщо капіталісту вдасться впровадити інноваційний винахід¹¹ або новий метод виробництва, який буде збільшувати інтенсивність праці, він матиме перевагу над своїми конкурентами, позаяк час, який раніше витрачав робітник на створення товару скоротився, тому капіталіст може привласнювати собі більше додаткової праці. Однак наївно було б думати, що буржуазія прибігає до послуг відносної додаткової вартості з гуманістичних ідеалів про скорочення робочого часу в стилі Томаса Мора; навпаки, фабрикант має не увазі лише скорочення необхідного робочого часу на виробництво товару, натомість з цього ніяк не слідує необхідність в скасуванні абсолютної додаткової вартості. Більш того, при зниженні необхідного робочого часу закономірно знижується вартість робочої сили, разом з яким збільшується необхідний робочий час, що і доводить Марксову теорію конвергенції абсолютної і відносної додаткової вартості.

---

¹¹ Капіталісту недостатньо просто заволодіти певним прогресивним винаходом, але він мусить ефективно застосувати його на виробництві. В цьому полягає відмінна різниця між винаходами та інноваціями.

Так виникає концентрація на виробництві: «Оскільки розподіл праці відроджується на автоматизованій фабриці, воно є, перед усім, розподілом робітників по спеціалізованим машинам та розподілу мас робітників, – які не утворюють, однак, розчленованих груп, – по різних відділах фабрики, де вони працюють при розподілених одна біля одної однорідних робочих машинах, т. е, де вони з'єднані лише простою кооперацією» (Маркс, 1960 с. 431). Вочевидь, довгий час капіталістичне виробництво не могло здобути злагодженого та медитативного виробничого процесу без зовнішнього тоталітарного впливу корпоративної політики. Концентрація виробництва надавала два необхідні переваги для капіталіста: по-перше, робітник був прикутий до певного робочого місця пожиттєво, що гарантувало надбання майже механічних навичок праці та мінімізацію витрати часу на помилки і браки, натомість постійний нагляд промислової адміністрації не давав можливості робітникам об'єднуватись під час роботи. Основна ціль подібної ієрархічної моделі виробничого процесу полягає в утвердженні перманентної пролонгації останнього заради економії на масовому виробництві, адже кожна витрачена хвилина часу означає втрату прибутку в довгостроковій перспективі.

Однак слід зазначити, що для сучасного постіндустріального капіталізму, в якому саме сфера послуг займає принципове значення, разом із зміною виробничого процесу змінюється і темпоральні переживання робітника. М. Фішер в «Капіталістичному реалізмі» помічає: «Робота і життя стають нероздільними. Капітал переслідує вас у снах. Час перестає бути лінійним, стає хаотичним, розбивається на пунктирні відтинки. Нервова система перебудовується точно так, як виробництво і розподіл» (Fisher, 2009, р. 34). Складно погодитись з Фішером про «лінійність» класичного капіталізму, адже динаміка фабрики скоріш нагадує циркулярний рух, кожний оборот якого приносить робітнику виснаженість тіла та пригнічення духу, проте складно сперечатись з тим, що капіталістична ідеологія паразитично вкорінюється в свідомість, стираючи бар'єри між приватним

життям та публічністю. Фішер, посилаючись на Делеза і Гваттарі, констатує, що політичний конфлікт розгортається не в публічній сфері державної організації або громадянського суспільства, натомість його вогнищем стає психологічний стан самого суб'єкта, який вбирає тривожність економічної кон'юнктури і заражається маніакально-депресивним психозом (Fisher, 2009, р. 35–36).

3.2. Політична площина темпоральної боротьби

Аналіз Маркса демонструє нам необхідний соціальний закон: масове виробництво потребує нагляду для ригідної організації трудового часу. Наївно припускати, що капіталістична система обмежує свою владу лише формальними ринковими хитрощами та деспотією у відносинах з атомізованим робітником. Навіть побіжний погляд на політичну історію Європи доводить нам неминучість домагань буржуазного класу вийти за тісні рамки виробництва та забезпечити собі політичні гарантії непорушності чинного господарського ладу. Марксистська теорія держави вибудовувалась в прямому антагонізмі до політичних уявлень німецької класичної філософії, насамперед – до Гегеля. Енгельс в «Походженні сім'ї, приватної власності та держави» пише: «...держави у жодному разі не є силами, які нав'язуються суспільству ззовні. Держави не є також «дійсність звичаєвої ідеї», «образом і дійсністю розуму», як стверджує Гегель. Держави є продукт суспільства на відомій ступені розвитку; Держави є визнання, що це суспільство заплуталось в нерозв'язній суперечності з собою» (Енгельс, 1961, с. 169–170). Тобто за державою більше не визнається шлейфу платонічного містицизму живого богу на землі; держава не більше, ніж епіфеномен розвитку суспільних відносин та матеріальних, точніше – господарських потужностей, всередині даного суспільства.

Енгельс продовжує: «А щоб ці суперечності, класи з протилежними економічними інтересами, не знищили один одного і суспільство в безплідній

боротьби, для цього стала необхідна сила, яка стоїть, вочевидь, над суспільством, сила, яка б стримувала зіткнення...» (Енгельс, 1961, с. 170). З наведеного надцінного свідчення ми можемо зробити два висновки: по-перше, природа суспільства не виступає перед нами єдністю громадянського союзу Руссо, натомість воно набагато більше нагадує кантіанську ідею про постійні конфлікти, обумовлені глибинною антипатією людини до суспільства як такого (Кант, 1966, с. 11–12). Правда, марксистська теорія, на відміну від Канта, постулює, що природа суспільного конфлікту породжується не індивідуальним конкретно-суб'єктивним положенням, а класовим співвідношенням, тобто відношенням індивіда до засобів виробництва.

Відповідно утворення класу, як свідчить Дж. Коен, відбувається в той момент, коли деяка група людей в результаті уніфікованого соціального досвіду формулюють ідентичність інтересів та відмежовуються від інтересів антагоністичної групи (Cohen, 1978, р. 87). Іншими словами, як ліберали, так і ліві помічають в індустріальному суспільстві тенденцію до своєїрідної позиційної війни, в ході якої зацікавлені групи намагаються відстояти свої інтереси. Відмінність полягає в тому, що класичний лібералізм акцентує увагу на інтерсуб'єктивній боротьбі та пропонує теорію про підприємливих суверенних особистостей, які в законний спосіб конкурують з рівними та встановлюють межі власних інтересів. Натомість лівий аналіз констатує, що в громадянському суспільстві неминуче виникає ідеологічна гегемонія, мета якої в консолідації класових сил довкола набору певних вузлових концепцій ідеології та подальше їхнє розповсюдження.

Наскільки ми можемо судити, вперше теорію гегемонії на основі марксистського аналізу почав розробляти Грамші у своїх «В'язничних зошитах». Грамші пише: «Будь-яка соціальна група, народжуючись на економічному виробництві, органічно створює разом з тим один або декілька прошарків інтелігенції, які надають їй однорідність: наприклад, підприємець-капіталіст створює техніка та вченого» (Грамші, 1991 с. 457).

На перший погляд ми не побачимо нічого оригінального. Грамші в марксистському дусі описує виникнення підлеглого обслуговуючого персоналу на виробництві. Однак Грамші логічно розвиває теорію Маркса та розповсюджує її на все громадянське суспільство. Грамші пропонує задуматись, чому капіталіст повинен обмежуватись тільки формальними адміністраторами, якщо можливо створити аналогічних апологетів його влади і за межами просто виробництва, забезпечив таким чином «добровільну» згоду мас для справжнього порядку речей. Як зазначає Х. Бранко, капіталіст прагне заволодіти іманентною легітимністю або «соціальною владою», тобто здібність до мобілізації ресурсів, необхідних для функціонування та відтворення соціальної системи (Horvat, 2016, p. 57).

Ліві теоретики мають декілька відповідей, як відбувається процес ідеологічного розповсюдження на рівні соціальних інститутів. Л. Альтюсер в рамках своєї статті «Ідеологія та ідеологічні апарати держави» переконує, що ліберальна гегемонія є частиною загального ключового моменту процесу виробництва, який Маркс називав «відтворенням» (Альтюссер, 2011). Ідеологія стає в один ряд з професійними компетенціями і знанням рівнем культури, які робітник отримує в школі, вищих навчальних закладах або ЗМІ, внаслідок чого гегемонія нав'язує суб'єкту його роль в даному суспільстві, його відношення до керівництва, правила поведінки. До того ж, як Альтюсер, так і інші дослідники констатують, що соціальні інститути громадянського суспільства часто-густо мають мінімальний або взагалі не мають впливу репресивних апаратів державної влади, тобто вони розповсюджують принципи гегемонії тільки тому, що самі є безпосередніми її учасниками. Відповідно, дисциплінарне суспільство сучасності конструює як суто насильницькі апарати, які викликані напряму регулювати соціальні процеси, наприклад, фабрики, в'язниці, психіатричні клініки, так і розгалужену систему ненасильницьких інститутів.

Звісно, можна заперечити, мовляв, ліберальна демократія надає рівні права для політичних сил для виборчої і парламентської боротьби, ніхто не

може змусити ту чи іншу партію коректувати свою програму. Більш того, сам Маркс частково погодився б з цим зауваженням. Так, скажімо, в «Класовій боротьбі у Франції» Маркс витрачає багато часу на те, щоб пояснити читачам окремі особливості між інтересами фінансової буржуазії, промислової буржуазії та земельної аристократії, які, вочевидь, опирались на різні сфери виробництва, мали конкуруючі інтереси та намагались перешкодити один одному законсервувати владу за собою.

Однак в критичний момент революційної боротьби, коли буржуазний клас відчуває перспективу втрату влади як такої і домінацію робочого класу, вони забувають про свої конкретні суперечності та об'єднуються в єдину партію для придушення народних хвилювань: «Скасування протекціонізму – соціалізм! Тому що воно посягає на монополію промислової фракції партії порядку. Приведення в порядок державних фінансів – соціалізм! тому що воно заважає монополії фінансової фракції партії порядку. Вільне ввезення закордонного хліба та м'яса – соціалізм! тому що це порушує монополію третьої фракції партії порядку, великого земле власництва. Вольтер'янство – соціалізм! тому що воно нападає на четверту фракцію партії порядку, католицьку фракцію...» (Маркс, 1956, 89–90).

Насправді ця позиція є доволі популярною у лівих політичних філософів: так, наприклад, Кропоткін в своїй історії французької революції аналогічно пояснював дивовижну єдність різноманітних політичних клубів в своїй боротьбі проти монархії. Кропоткін пише, що «...в зміцненні влади Робесп'єра йому допомагала перш за все новостворена буржуазія.¹² Як тільки вона зрозуміла, що серед революціонерів він постає золоту середин, тобто діяча, який стоїть на безпечній відстані від «екзальтованих», так і від «поміркованих» і тим самим поставав найкращим захистом буржуазії...» (Кропоткін, 1979, с. 426). Інакше кажучи, політичний клас, знаходячись в ситуації крайньої кризи як в 1789 році, так і в 1848 або 1870 буде неминуче ігнорувати відмінності між приватними конкретними інтересами, буде

¹² Тобто клас освіченої і багатой буржуазії. Очевидно, що Кропоткін тут не має на увазі весь третій стан.

терпіти Робесп'єра, Кутона, Сен-Жюста заради того, щоб на політичній арені більше не було Жака Ру, Ебера і Шометта.

В основі політичного впливу буржуазного класу, ми переконані, лежить здатність до формування часових бар'єрів, які працюють певним запобіжником народного обурення. Якщо промисловість експлуатує робітника через суворо зарегламентований фабричний час, що вказує останньому рамки його роботи, відпочинку та організації подальшого побутового життя, тоді політичний час мусить вибудовувати аналогічні диспозитивні структури, які б позбавляли робочий клас.

Яскравим прикладом темпорального політичного пригнічення можуть виступати виборчі цикли. Подібно до близькосхідних тиранів античності, які заради концентрації іригаційних шляхів в своїх руках прагнули до максимальної мобілізації населення під вертикаллю царської влади, так і сучасні правлячі кола зобов'язані створювати розгалужені системи реєстрації, ідентифікації, контролю для того, щоб мати прозорі свідчення про розподіл часу своїх робітників. П. Уезерлі пише, що структура сила капіталу в рамках державної системи полягає в тому, що соціальні інститути знаходяться в «прихованій» інвестиційній залежності, таким чином капіталісту необов'язково безпосередньо, соціальний інститут сам буде змушений чинитись інтересам капіталу для задоволення його інвестиційних потреб (Wetherly, 2005, р. 96). Відповідно, якщо державний сектор бажає отримати фінансування від підприємницького сектору, він має гнучко відповідати умовам і потребам останнього.

Висновки

На наш погляд, теорія Маркса перш за все відштовхується та розвивається від проблеми зловживання владою над часом. Як ми продемонстрували, аналіз владних відносин може відбуватись не лише в формальних соціальних інститутах, в сферах державної політики або громадянського суспільства. Влада пронизує суспільство та переслідує суб'єкта в неочікуваних місцях, грубо диктуючи свою логіку, встановлюючи бар'єри та нагромаджуючи бюрократичні перепони.

Вочевидь, влада намагається простягати свої руки до есенціальних, до граничних засновків людського існування, змушуючи всю індивідуальність розчинитись в її тотальності. Капітал прагне господарювати не тільки на виробництві або в політиці, його остання мета – заволодіти самим часом людини, трансформувати його в чистий прибуток. Система зароджується як безневинне подув просвітництва та визволення від середньовічних цехових обмежень.

Разом з капіталом приходить свобода совісті, слова та вільної праці. Зворотна ж сторона монети приносить нові, більш витончені, прямо ненасильницькі методи підкорення людини. Судіть самі: навіщо утримувати раба, який позбавлений духу конкуренції, непродуктивний та небезпечний, якщо капітал породжує собою децентралізовану ідеологію часової ієрархії, в якій вільний робітник повинен самостійно продавати свою темпоральність.

Завдяки введенню в категорії часу, система Маркса починає працювати як всеосяжний механізм, здатний до огляду розрізнених політичних та економічних проблем. Ми бачимо як під тиском часу робітник отримує свою соціальну роль, тобто безпосереднього видобувача вартості, водночас він чудово ілюструє положення робітника при подібному процесі виробництва. Людина втрачає свою сутнісну унікальність, розкладаючись на партикулярні

операції утворення вартості. З іншого боку, акселераціонізм допомагає краще зрозуміти природу капіталу. Плинність демонструє, що капітал – це не просто сукупність певні корисні ресурси, не калькуляція споживчих вартостей, капітал – це безупинний процес, який збільшує свою цінність тільки за умови самопришвидшення. Він домагається швидкості, не рахуючись з гуманітарними інтересами суспільства, адже дискретність процесу виробництва означає втрату часовості, тобто самого засновку капіталістичної діяльності.

1. За Марксом, час, поряд з працею та капіталом, пронизує всі сфери соціального та економічного життя. Відповідно, капітал постає не просто голим накопиченням благ, але процесом використання життєвої темпоральності для продовження існування капіталістичного виробництва. Натомість праця не тільки реалізація абстрактної здатності до праці через конкретний продаж робочої сили, а механізм примноження потужності виробничого процесу та накопичення додаткової вартості.

2. Вартість і капітал функціонують на основі робочої сили, проте сама категорія робочої сили розділяється в рамках капіталістичного виробництва та отримує новий вираз як часовість людини. Кінцевою метою виробництва виступає не просто намагання зорганізуватись та створити продуктивний конвеєр праці, а виокремити якомога більше темпоральності з людини, використовуючи її для подальшої експансії виробництва на ринку.

3. Капітал структурує соціальний час і дисциплінує виробничий процес. Час не може бути трансісторичною категорією, адже, наприклад, феодальна структура мала свої зацікавленості в конкретному функціонуванні середньовічного цеху або сільської общини, натомість капіталізм вимагає постійного руху та пришвидшення всіх можливих соціальних процесів для

здобуття більшого прибутку, який можна далі використовувати в капіталістичному виробництві.

4. З переходом від індустріального капіталізму до постіндустріального відбувається відповідний зсув від прямого впливу начальства та виробничих уставів до певної часової ідеології, яка коріниться в свідомості людини. Якщо робітник в XIX і XX ст. чітко усвідомлював, нехай не класові, проте хоча б соціальні мотиви часового розподілення між робітником та підприємцем, тоді в XXI ст. суб'єкт ринкових відносин сприймає часові бар'єри як необхідний фактор функціонування системи та намагається свідомо в них вписатись для кар'єрного росту.

5. Держава в Маркса виступає лише репресивним інструментом капіталістичних інтересів. Якщо не брати до уваги трюїзм про корпоративний інтерес самого чиновництва, тоді державна структура постає не більшим, ніж жандармом над громадянським суспільством, регулятором часових і соціальних бар'єрів. Сама держава не може бути чистим проявом ідеологічної гегемонії, вона виконує лише цезаристські функції підтримання репресії одного соціального стану над іншим або намагається балансувати між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Atkinson, A. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press.
- Bidet, J. (2007). *Exploring Marx's Capital: Philosophical, Economic and Political Dimensions*. Brill.
- Cleaver, H. (1979). *Reading Capital Politically*. University of Texas Press.
- Cohen, G. (2001). *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton University Press.
- Fine, B. & Saad-Filho, A. (2004). *Marx's Capital*. Pluto Press.
- Fisher, M. (2009). *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* ZerO Books.
- Hanson, S. (1997). *Time and Revolution: Marxism and the Design of Soviet Institutions*. The University of North Carolina Press.
- Harvey, D. (2010). *A Companion to Marx's Capital*. Verso.
- Harvey, D. (2017). *Marx, Capital and the Madness of Economic Reason*. Profile Books.
- Heller, H. (2019). *A Marxist History of Capitalism*. Routledge.
- Horvat, B. (2016). *The Political Economy of Socialism*. Routledge.
- Howard, M. (1985). *The Political Economy of Marx*. New York University Press.
- Kühne, K. (1979). *Economics and Marxism: The Dynamics of the Marxian System*. The Macmillan Press.
- Lachmann, R. (2010). *States and Power*. Polity Press.
- Lebowitz, M. (2003). *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*. (Second Ed.). Palgrave Macmillan.
- Lapavitsas, C. (2017). *Money*. In David M. Brennan, David Kristjanson-Gural, Catherine P. Mulder and Erik K. Olsen (Ed.), *Routledge Handbook of Marxian Economics* (pp.69 – 80). Routledge.

- Mosley, F. (2016). *Money and Totality: A Macro-Monetary Interpretation of Marx's Logic in Capital and the End of the 'Transformation Problem'*. Brill Publishers
- Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Olsen, K. (2017). *Labor and Labor Power*. In David M. Brennan, David Kristjanson-Gural, Catherine P. Mulder and Erik K. Olsen (Ed.), *Routledge Handbook of Marxian Economics* (pp. 49 – 59). Routledge.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. The Belknap Press.
- Pilling, G. (1980). *Marx's "Capital": Philosophy and Political Economy*. Routledge.
- Postone, M. (2003). *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*. Routledge.
- Roberts, B. (2017). *Abstract Labor*. In D. M. Brennan, D. Kristjanson-Gural, C. P. Mulder and E. K. Olsen (Ed.), *Routledge Handbook of Marxian Economics* (pp. 59 – 69). Routledge.
- Sayer, D. (1979). *Marx's Method: Ideology, Science and Critique in Capital*. The Harvester Press.
- Shapiro, S. (2008). *How to Read Marx's Capital*. Pluto Press.
- Starosta, G. (2016). *Marx's Capital, Method and Revolutionary Subjectivity*. Brill Publishers.
- Stiglitz, J. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. Norton & Company.
- Thomas, P. (2009). *The Gramscian Moment: Philosophy, Hegemony and Marxism*. Brill.
- Tombazos, S. (2014). *Time in Marx: The Categories of Time in Marx's Capital*. Brill.
- Tomlinson, G. (2015). *Marx and the Concept of Historical Time*. Kingston University.
- Wetherly, P. (2005). *Marxism and the State*. Palgrave Macmillan.

- Williams, A., & Smicek, N. (2013). *Accelerate Manifesto for an Accelerationist Politics*. <https://criticallegalthinking.com/2013/05/14/accelerate-manifesto-for-an-accelerationist-politics/>
- Wolff, R. (2017). *Marxian Class Analysis*. In David M. Brennan, David Kristjanson-Gural, Catherine P. Mulder, & Erik K. Olsen (Ed.), *Routledge Handbook of Marxian Economics* (pp. 29-43). Routledge.
- Альтюссер, Л. (2011). *Идеология и идеологические аппараты государства*. Неприкосновенный запас, 3. <https://magazines.gorky.media/nz/2011/3/ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva.html>
- Бауман, З. (2004). *Глобализация. Последствия для человека и общества*. «Весь Мир».
- Бенсаид, Д. (2012). *Маркс. Инструкция по применению*. Институт общегуманитарных исследований.
- Бернштейн, Э. (1901). *Социальные проблемы*. Т-во, тип. А. И. Мамонтова.
- Бодрийяр, Ж. (2001). *Система вещей*. «Рудомино».
- Грамши, А. (1991). *Тюремные тетради*. Издательство политической литературы.
- Гэн, Я. (2019). *Апология марксизма: новое прочтение марксизма*. «Шанс».
- Кант, И. (1966). *Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане*. Сочинения в 6 т.: Т. 6. (сс. 5-25). Наука.
- Каутский, К. (1924). *Экономическое учение Карла Маркса*. Государственное издательство Украины.
- Кропоткин, П. А. (1979). *Великая французская революция*. Наука.
- Кругман, П. (2009). *Кредо либерала*. Москва: Европа.
- Лукач, Г. (2003). *История и классовое сознание*. Исследования по марксистской диалектике. «Логос-Альтера»
- Маркс, К. (1952). *Капитал. Критика политической экономии*. Государственное издательство политической литературы.

- Маркс, К. (1959). *К критике политической экономии*. Государственное издательство политической литературы.
- Маркс, К. (1957). *Наёмный труд и капитал*. Государственное издательство политической литературы.
- Маркс, К. (1955). *Нищета философии*. Государственное издательство политической литературы.
- Маркс, К. (1956). *Классовая борьба во Франции с 1848 по 1850 г.* М.: Государственное издательство политической литературы.
- Маркс, К. (1960). *Гражданская война во Франции*. Государственное издательство политической литературы.
- Маркс, К. (1955). *Немецкая идеология*. Государственное издательство политической литературы.
- Маркузе, Г. (1994). *Одномерный человек*. Res Nullius.
- Энгельс, Ф. (1961). *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. Государственное издательство политической литературы.

